

УДК 617.(092)/477)

А.Л. Федущак, О.Ю. Городнича, А.Б. Зіменковський

**ДО ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ МЕДИЦИНИ:
БІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ВИДАТНОГО ЗЕМСЬКОГО ХІРУРГА ОВКСЕНТІЯ БОГАЄВСЬКОГО**

*Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького,
Кафедра клінічної фармації, фармакотерапії та медичної стандартизації,
м. Львів, Україна*

e-mail: edandrij@gmail.com

Резюме: Відновлення, доповнення окремих сторінок вітчизняної історії медицини, зокрема, – біографій постатей видатних лікарів, залишається актуальним. Проведеними історично-біографічними дослідженнями систематизовано й проаналізовано інформаційні матеріали з лікарської біографії *Овксентія Трохимовича Богаєвського*, впорядковано бібліографію, висвітлено його пріоритетне місце і значення у становленні вітчизняної хірургічної гастроентерології та розвитку земської медицини в Україні. Разом із тим встановлено, що його життєпис та професійна біографія ще не достатньо вивчені, окремі факти біографії в академічних і, особливо, електронних інформаційних ресурсах висвітлені далеко не повністю і не завжди об'єктивно трактовані. Дослідження джерельного матеріалу показали також недостатню системність наукового опрацювання біографій інших знакових постатей, які мали пряме чи опосередковане відношення до вітчизняної медицини та української культури. На прикладі дослідження біографії *О.Т. Богаєвського* в контексті історії вітчизняної медицини показано значну обмеженість джерельної бази, використання навіть у сучасних історично-біографічних дослідженнях бездоказового фактологічного матеріалу, заідеологізованих методологічних підходів радянської історичної науки, відтак, – не коректних інтерпретацій та висновків, що знижує якість історичних досліджень, спотворює реальну історію, стає основою для подальших цитувань у наукових працях і, що особливо небезпечно, – Інтернет-виданнях, розрахованих на масового споживача.

Ключові слова: історія медицини, *Овксентій Трохимович Богаєвський*, біографістика, українські хірурги XIX ст.

Вступ. Питання відтворення, доповнення, нерідко – відновлення чи оновлення окремих сторінок та й цілих розділів вітчизняної історії медицини, залишаються актуальними проблемами, які вимагають поглиблених системних досліджень. Попри появу значного масиву публікацій узагальнюючого характеру, наукової та публіцистичної інформації, присвяченої окремим подіям та фігурантам історії в Інтернет-виданнях, з огляду на компілятивність, недостатню доказовість, подекуди – тенденційність в інтерпретації окремих фактів, подій, явищ. Ці публікації не завжди відповідають дійсності у повному обсязі. Не є винятком біографічні дослідження: вже перше побіжне вивчення внеску земського лікаря *Овксентія Трохимовича Богаєвського* в науку та практику хірургії засвідчили, що навіть такий, зовсім недавній і, на перший погляд, добре досліджений етап історії розвитку медицини II половини поло-

вини XIX ст., особисті, творчі, професійні біографії українських лікарів-сучасників цього періоду містять у собі ще багато невідомого, суперечливого.

Автор медичних бестселерів XX століття «Етюди шлункової хірургії», «Роздуми хірурга» (1955 р.), корифей радянської хірургії, чи не перший дослідник історії шлункової хірургії – *С.С. Юдін* так визначив місце українських хірургів у становленні хірургічної гастроентерології в російській державі: «Насправді, якщо в факультетській хірургічній клініці *М.В. Скліфосовського* в Москві перша операція на шлунку була зроблена в жовтні 1891 р., то *О.Т. Богаєвський*, прекрасний хірург земської лікарні в Кременчуці Полтавської губернії, вже за 3 роки до цього почав робити успішні резекції при раку. Перша гастректомія була виконана ним у вересні 1888 р. Упродовж двох з чимось років, коли *Богаєвський* опублікував свою працю в «Хі-

рургічному віснику», (кн. 1, 1891), рецидиву не було. А впродовж 1890-1893 рр. *Богаєвський* зробив ще три резекції шлунка»³². Наступні два абзаци «Етюдів шлункової хірургії» автор присвятив іншому українському піонеру шлункової хірургії з містечка Сміла Київської губернії – *Броніславу Козловському* – «хірургові видатного таланту та працездатності»³³, який у 90-х рр. минулого століття, через 10 років, відколи операції на шлунку увійшли в клінічну практику лише окремих хірургів світу, опублікував свої результати операцій на шлунку близько 20-ти хворим. Інший земський лікар-хірург, *Дмитро Соловов*, працюючи в селі Саксагань Катеринославської губернії, в 1908 р. на матеріалі місцевої земської лікарні захистив першу в Росії докторську дисертацію, присвячену операціям на шлунку³². Отож, якщо піонерами шлункової хірургії були здебільшого, професори університетських клінік (Париж, Відень, Москва, С. Петербург), то в Україні цей напрямок медицини успішно був опанований і розвивався, практично одночасно, саме в невеликих земських лікарнях.

Суперечливість, подекуди некоректність у поданні й трактуванні фактів із історії української медицини актуалізують потребу досліджень і наукового осмислення введених у науковий і публіцистичний обіг біографічних матеріалів. Вітчизняна історична наука ще не дала вичерпної та достовірної відповіді щодо місця вітчизняних хірургів на ранніх етапах становлення шлункової хірургії. Пошук у цьому напрямку, уточнення некоректних, подекуди тенденційних, даних не лише в працях публіцистичного характеру, але й енциклопедичних виданнях, стали метою дослідження біографії *Богаєвського* – хірурга в контексті історії розвитку вітчизняної та світової хірургії та медицини на загал.

Мета дослідження. Об'єктивне і якнайповніше відтворення біографії представника вітчизняних лікарів – *Богаєвського*, що дасть, на нашу думку, можливість систематизувати й проаналізувати біографічний матеріал, удосконалити методологію сучасних історично-біографічних пошуків, дослідити місце і роль української медицини в контексті історії земської медицини, становлення і розвитку хірургічної гастроентерології.

Матеріали та методи дослідження. Матеріалами дослідження були друковані та електронні інформаційні джерела, матеріали архіву та спомини *Олександра Борисовича Богаєвського*, нащадка *Якова Богаєвського* (діда по батьківській лінії хірурга *Богаєвського*), за що автори висловлюють йому свою

подяку. Через обмежений обсяг інформації енциклопедичного та довідкового характеру, важкодоступність первинної джерельної бази в дослідженнях використано також публіцистичні матеріали та дані авторитетних, на нашу думку, Інтернет-ресурсів. З метою систематизації зібраної інформації та її аналізу в дослідженнях умовно виділено наступні біографічні періоди: 1) до початку фахової діяльності; 2) *Богаєвський* – земський лікар; 3) діяльність *Богаєвського* як хірурга; 4) внесок *Богаєвського* у вітчизняну та світову медичну науку і практику; 5) бібліографія *Богаєвського*.

Застосовано методи: системного та порівняльного аналізу, історичний, бібліографічний, біографічний.

Результати дослідження та їх обговорення. До недавнього часу одним із досягнень абдомінальної хірургії були операції ускладненої пептичної виразки (ПВ) шлунка та 12-палої кишки. Понад 100 років провідні хірурги світу в експериментальних та клінічних умовах відпрацьовували методи ефективних та безпечних хірургічних втручань при онкологічних ураженнях шлунка та ПВ. Це була ціла епоха в хірургії. Останні ж десятиліття минулого століття ознаменувалися впровадженням новітніх ефективних фармакотерапевтичних технологій, які відтіснили операції на шлунку при ПВ на другий план. Це не означає, що важке, тривале, драматичне становлення, успіхи й невдачі хірургічного напрямку, сотні наукових розробок і захищених дисертацій залишилися лише надбанням історії, а сотні тисяч хворих – були прооперованими даремно. Навпаки, наполегливі пошуки й здобутки хірургів II-ї половини XIX та I-ї половини XX ст. дозволили врятувати життя та здоров'я не одному мільйону пацієнтів, розробити й впровадити ефективні оперативні методики лікування, удосконалити хірургічну тактику і техніку операцій.

Дослідник і знавець історії розвитку шлункової хірургії – *С.С. Юдін*, проводячи історичний екскурс до її витоків³², серед піонерів цього напрямку медицини в Росії називає трагічної долі хірурга *Максиміліана Китаєвського* (1850-1882), який у петербурзькій Петропавлівській лікарні вперше в Росії виконав технічно успішну резекцію пілоричного відділу шлунка, хоч хвора і померла через 6 год., про що повідомив у «Медицинском обозрении» (1881), а наступним – ровесника *М. Китаєвського*, земського хірурга з Полтавщини *Богаєвського* (1849-1930), який з 1888 р. здійснював успішні операції гастрек-

томії з приводу ракового ураження шлунка в Кременчуцькій земській лікарні³². Ці відомості можна вважати достовірними, оскільки *С.С. Юдін* посилається на сучасні тому періоду авторитетні джерела (Хирургическая летопись, 1894; Хирургия, 1900)

Честь бути першим, хто в клінічних умовах зробив резекцію шлунка (9 квітня 1879 р., на 5-у добу хворий помер), безперечно, належить французькому хірургу *Пеану*. Клінічна невдача першої операції не переконала хірургів у її безперспективності. Через 1,5 року (16.11.1880 р.) польський хірург німецького походження, майбутній професор і завідувач хірургічної клініки Львівського університету *Людвіг Рідігер* у своїй приватній лікарні в м. Холм (Хелм, Східна Галичина, тепер – Польща) виконав операцію резекції шлунка 65-літньому хворому з раковим стенозом воротаря^{1,16,32}. Хворий прожив 12 год.¹⁶, 21 листопада 1881 р. *Л. Рідігер* (1850-1925) зробив першу успішну резекцію шлунка у хворої з ПВ: пацієнтка на початку січня виписана здоровою, потім двічі вагітніла і успішно народжувала³². Наступним, хто не лише зважився на операції на шлунку, але й розробив і запровадив методики шлунково-кишкових анастомозів, що стали «класикою» шлункової хірургії був віденський хірург *Теодор Більтрот* (1829-1894): на початку 1882 р. він виконав 3 резекції шлунка, після яких хворі прожили від 1 дня до 4 місяців. Слід зауважити, що асистентом при першій операції був уродженець м. Чернівці *Микулич-Радецький* (1850-1905)^{1,31}. У 1887 р. він, незалежно від *Хейнеке*, здійснив і описав принципово новий метод хірургічного лікування стенотичних уражень вихідного відділу шлунка – пілоропластику (*операція Хейнеке-Микулича*)^{1,31,32}. А вже наступного року свою першу і успішну резекцію шлунка зробив в умовах периферійної земської лікарні, на чому слід наголосити, виходець із українського села Устивиця на Полтавщині саме *Богаєвський*, аналізу біографістики якого присвячена ця історична розвідка.

Основним джерельним ресурсом у наших дослідженнях обрано вітчизняні енциклопедичні та біобібліографічні видання радянського і сучасного періоду. Додаткова та уточнююча інформація почерпнута з родинного архіву *Олександра Богаєвського* та Інтернет-ресурсу, зокрема електронних версій публікацій минулого століття.

Порівняння інформації про *Богаєвського*, розміщеної у 2-му (1957)⁶ та 3-му (1978)⁷ виданнях Большой Медицинской Энциклопедии (БМЭ) засвідчує майже тотожність тексту

та відсутність нових даних. Характерно, що у 3-му виданні⁷ цього авторитетного інформаційного ресурсу, на відміну від попереднього, *Богаєвський* означений вже не як «відомий російський хірург», а лише «російський»; з переліку його учнів зникли *Ч. Бржеський* та *Я. Білий*, а з оцінки громадської позиції – те, що земський лікар *Богаєвський* «виявляв соціальні корені захворювань, боровся проти оплати за лікування, за впорядкування й покращення діяльності земських медичних закладів». Отож, не дивно, що в фундаментальному багатотомному енциклопедичному виданні⁹ серед однофамільців (*«Богаєвський Африкан Петрович (27.12.1872-21.10.1954, Париж) – один из главарей контрреволюции на юге России в 1917-1920 гг.; Богаевский Константин Федорович (1872-1943, Феодосия) – советский живописец, пейзажист»*) не знайшлося місця для українського земського хірурга-новатора, хоча б як «російського хірурга». Відповідно – навіть в «Украинском советском энциклопедическом словаре»²⁹ з *Богаєвських* фігурує лише *Богаєвський Константин Федорович* – російський, радянський пейзажист. Українська Радянська Енциклопедія (1959)²⁷ та Украинская Советская Энциклопедия (1978)²⁸ називають *Овксентія Богаєвського* українським хірургом-новатором, науковцем, громадським діячем, який робив найрізноманітніші й найскладніші операції, написав 85 праць, створив велику школу хірургів-практиків. На превеликий жаль, про інших вітчизняних першопрохідців у хірургічній гастроентерології, видатних медиків України (*С. Колачевський, Ю. Гольденгорн, Б. Козловський, П. Соловов*), як і про *Богаєвського*, відсутня інформація і в сучасних (2005-2012) українських біобібліографічних виданнях¹⁹.

Щодо хірургічної діяльності *Богаєвського*, то в БМЭ^{6,7} зазначається, що він одним із перших лікарів в умовах земської лікарні почав широко впроваджувати порожнинні операції; діапазон його хірургічної діяльності був великим: «ним виконувались гастростомії, операції з приводу ехінококової хвороби й черевної водянки, резекції шлунка (перша в 1888 р., через 3 роки після *В.А. Ратімова*)». Прикметно, що в історичній розвідці *С.С. Юдіна*³² в переліку піонерів російської шлункової хірургії відсутнє прізвище *Ратімова*, як й інших хірургів, які в медичній історіографії вважаються одними з перших, хто починав операції на шлунку в Росії. Здавалося б, що відповіді на питання стосовно пріоритетів у становленні хірургії мали б дати медико-історичні дослідження дисертаційної роботи російського історика медицини

Д. Балаликіна⁴. Початком клінічної хірургії ПВ автор вважає дату 10 квітня 1888 р., коли С. Колачевським та Ю. Гольденгорном в Одесі була виконана перша в Росії успішна резекція шлунка з приводу ПВ шлунка, а 20 травня 1890 р. – перша успішна операція пілоропластики за методом Хейнеке-Микулича, виконана хірургом А. Кні. Серед перших, хто впроваджував операції на шлунку в Росії дослідник називає видатного російського гінеколога В.Ф. Снегір'ова (гастростомія, 1877), М. Китаєвського (резекція шлунка, 1881), Н. Монастирського (гастроентеростомія, 1882). При цьому згадані вище В. Ратімов (1850-1904) (за БМЭ – перший, хто зробив резекцію шлунка в Росії), як і Богаєвський та П. Соловов (1875-1940) – земський хірург, автор першої дисертації, присвяченої операціям на шлунку (1908), М. Екк (1849-1908) (2 резекції шлунка в 1881-1882 рр.) – в авторефераті дисертації⁴ та в основній статті Д. Балаликіна з цієї теми³ не згадуються. Отож, очевидно, почерпнувши дані з енциклопедичних джерел, у деяких із досліджених Інтернет-виданнях фігурує, що «великий хірург Богаєвський» «був другим, хто виконав операцію резекції шлунка в Росії»¹¹. Інші джерела^{8,22} називають і того «першого» – санкт-петербурзького професора В. Ратімова. Звертає на себе увагу бездоказовість енциклопедичних згадок про його пріоритет щодо виконання операції резекції шлунка. Зокрема, інформація з інших із досліджених джерел, хронологія і тематика наукових публікацій, свідчать про інші напрямки діяльності В. Ратімова наприкінці 80-х років XIX ст.: 1882 р. – ординатор хірургічної клініки проф. Богдановського, захистив дисертацію «Опухоли верхней челюсти в клиническом отношении». Прикметно, що в переліку учнів проф. Богдановського Ратімов не значиться. Після захисту був скерований в лабораторію Пастера, де вивчав бактеріологію та проблеми антисептики. У подальшому займався практичною анатомією, оперативною хірургією, фізіологією. З 1884 р. в якості асистента кафедри вів практичні заняття з оперативної хірургії, в 1886-1889 рр. викладав оперативну хірургію, топографічну анатомію, хірургічну патологію, одночасно був старшим хірургом Александрівської лікарні. Про наукові зацікавлення хірургією шлунка не свідчать наукові публікації 1880-х рр. («О незаросшем мочевом протоке», 1880; «О сибирской язве у человека», 1881; «Случай травматической аневризмы, симулировавшей абсцесс», 1882; «Два случая острого самопроизвольного воспаления костного мозга», 1886). Шлунко-

вій патології присвячена лише невелика (1 стор.) стаття «К вопросу о реакции выходной части желудка при раковом нарушении её», опублікована в далеко не найавторитетнішому виданні (Еженедельная клиническая газета, 1887)²⁵, яка за датою публікації могла б свідчити про ймовірно зроблену В. Ратімовим резекцію шлунка за рік чи два до Богаєвського, однак, значно пізніше ніж її успішно виконав М. Екк²¹. Судячи з видання, де опублікована стаття, її назви, можна подумати, що це могло бути повідомлення про спостереження з приводу анатомічних особливостей пілоричної частини шлунка при раковому ураженні. Не знайдено переконливих даних щодо інших із згадуваних в російській біографістиці «піонерів» шлункової хірургії, зокрема, відомого гінеколога В. Снегір'ова⁵. Навпаки, публікація в авторитетному виданні (Труды Об-ва русских врачей в СПб., 1882) видатного російського хірурга німецького походження, автора операцій при портальній гіпертензії, Миколи Екка «Два случая чревосечения с целью резекции привратника»²¹, засвідчує виконання ним цих операцій незабаром після Ридігера, Більрота, Китаєвського. Ймовірно, дотримуючись радянської методології висвітлення історії, за якою пріоритети мали належати російським вченим (медикам тощо), укладачами енциклопедичної довідки про Богаєвського на підставі датованої 1887 р. публікації, в якійсь мірі пов'язаній з патологією шлунку, було визначено пріоритет Ратімова в вітчизняній шлунковій хірургії. Отож, Богаєвський, очевидно, не був ні «першим», ні «другим» з плеяди засновників хірургії шлунка в Росії, але був першим, хто успішно запровадив її на теренах України в умовах земської лікарні, якщо не рахувати дійсно першої операції резекції шлунка, виконаної Ридігером у невеличкій (налічувала 25 ліжок) приватній клініці в м. Холмі – периферійному містечку Східної Галичини.

Результати проведеного історично-біографічного аналізу діяльності Богаєвського у контексті становлення і розвитку шлункової хірургії засвідчують наявність безпосереднього чи опосередкованого зв'язку початків хірургічної гастроентерології з Україною. Зокрема, визнана першою в світі, резекція шлунку була виконана майбутнім завідувачем кафедри і хірургічної клініки Львівського університету Людвігом Ридігером (1850-1920) у м. Холм – столичному місті короля Данила Галицького, ім'я якого носить сьогодні Львівський національний медичний університет. На Буковині народилися, навчалися в Чер-

нівецькій гімназії, пізніше – Відні, учні *Теодора Більтота* – *Йоган Микулич-Радецький* (1850, Чернівці – 1905, Бреслау) та *Нестор Монастирський* (1847, Чернівці – 1888, Санкт-Петербург). Перший – світової слави хірург, один із авторів операції на шлунку – пілоропластики. Відомо, зокрема, що у 1903 р. був у Львові, де консультував митрополита *А. Шептицького*. *Н. Монастирський* першим у світі виконав операції гостроентероанастомозу, а також холецистоеюноанастомозу при раку підшлункової залози. За іронією долі оперував доктора медицини з Санкт-Петербургу *Н. Монастирського* з приводу раку нирки (помер через декілька годин після операції) його земляк і колега по хірургічній школі, інший піонер шлункової хірургії з Бреслау *Микулич-Радецьки*³¹. Доктором медицини *Сергієм Колачевським* (1849, сс. Федорівка, Херсонська губернія – 1911, Санкт-Петербург) та *Ю. Гольденгорном* у 1888 р. в Одесі зроблена доповідь і демонстрація пацієнта після успішної резекції шлунка¹⁴.

Дещо пізніше в містечку Сміла на Київщині земський лікар, «хірург видатного таланту та працездатності», *Броніслав Козловський* (1854-1919) в 90-х рр. 19 ст. опублікував результати операцій на шлунку близько 20-ти хворим³². Йому, як і *Богаєвському*, в 1911 р. було присвоєно звання доктора медицини без захисту дисертації^{12,15,31}. Відомий російський хірург і, в майбутньому, уролог *Дмитро Соловов* (1875-1940) у 1908 р. успішно захистив в Москві дисертацію «Гастроентеростомія по *Гаккеру-Брауну*», побудовану на власному клінічному матеріалі, зібраному під час роботи земським лікарем в Катеринославській губернії (тепер – Дніпропетровщина). Це була перша в Росії дисертаційна робота з шлункової хірургії¹⁰. До цієї плеяди хірургів-навторів, безперечно, заслужено входить земський хірург з Полтавщини *Богаєвський*, який вперше в Україні в умовах периферійної земської лікарні, можливо одночасно, але незалежно від одеського хірурга *Колачевського*, виконав у 1888 р. резекцію шлунка з приводу ракового ураження шлунку з добрим віддаленими результатами. У контексті наведеного, вважаємо некоректним поширення інформації в друкованих і, особливо, Інтернет-виданнях щодо російських піонерів шлункової хірургії без згадки про внесок і пріоритети в хірургічній гастроентерології таких знакових постатей, як *Богаєвський*, *Колачевський*, *Монастирський*, *Козловський*. Слід зауважити, що помилкове внесення факту здійснення першої в Україні резекції шлунка «полтавсь-

ким хірургом» *Богаєвським*, датоване 28 червня 1898 р., в хронологічний ряд знакових подій вітчизняної медицини в «Історії української медицини в датах та іменах»¹³ – на 10 років пізніше від фактичного, повторюване в Інтернет-виданнях, нівелює пріоритети не лише кременчуцького земського лікаря, але й вітчизняної медицини. Разом із тим, слід зазначити, що автори цього дослідження не претендують на беззаперечність тверджень щодо першості українських лікарів у шлунковій хірургії на території Росії – ця тема вимагає окремого поглибленого і об'єктивного дослідження.

Щодо основних біографічних даних *Богаєвського*, чи не найдостовірнішою може вважатися інформація, зібрана полтавським архіваріусом *І. Павловським* і опублікована в 1912 р. в «Кратком биографическом словаре ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века»¹⁷. З короткої біографічної довідки дізнаємося, що після закінчення Полтавської класичної гімназії зі срібною медаллю в 1869 р., *Богаєвський* став студентом медичного факультету Київського університету *св. Володимира*. У цей же час (із 1868 р.), на цьому ж факультеті навчався інший студент, який походив із українського села і якому теж судилося увійти в історію шлункової хірургії – *Сергій Колачевський*¹⁴.

Вважається, що формування *Богаєвського* як хірурга, і подальша професійна доля в значній мірі склалися під впливом першого професора хірургії та першого декана медичного факультету Київського університету *св. Володимира* талановитого хірурга і вчителя *В.О. Караваєва* (1811-1892)^{2,15}. Навчання на кафедрі в унікального хірурга-віртуоза, який лише у Києві виконав понад 10 тисяч операцій, зокрема, близько тисячі з приводу катаракти, чим не міг похвалитися жоден інший клінічний професор тих часів³¹, не могло не залишити помітного сліду. Тож не дивно, що операції з приводу катаракти стали не лише чи не найчисельнішими в хірургічній практиці *Богаєвського*, але й предметом його наукових досліджень, що засвідчують його наукові публікації та звіти¹⁷. Тому, після закінчення медичного факультету *Богаєвський* був одним із випускників, хто отримав скерування на стажування в Санкт-Петербурзьку Медико-хірургічну академію^{2,11,15}. Очевидно, це стажування, поряд із студіями у професора *Караваєва*, визначили подальшу працю і науково-прикладні пошуки земського лікаря-хірурга *Богаєвського*.

Результати дослідження публікацій про *Богаєвського* як хірурга, засвідчують широ-

кий профіль діяльності, високу оперативну техніку, невтомну працездатність, що дозволило організувати на високому рівні роботу хірургів, виконати величезну кількість успішних операцій^{2,5,6,7,17}. Однак, результати аналізу публікацій у цьому ракурсі показали й неоднорідність даних, що, за відсутністю посилок на достовірні першоджерела, зменшує їх наукову вартість і не дозволяє трактувати такі публікації однозначно. Достовірною можна вважати інформацію 1912 р.¹⁷ про доповідь *Богаєвського* на гінекологічній секції II з'їзду російських хірургів, де він оприлюднив результати 150 лапаротомій в Кременчуцькій лікарні за період із травня 1885 по березень 1896 р. При цьому, важко сказати, чи це були операції лише з приводу гінекологічної патології, чи й інші. Доповідав і про 46 операцій на нирках^{15,23}. Уперше в Україні виконав гастростомію (1885)¹⁵, а відтак, – резекцію шлунка (1888)³². В короткій біографічній довідці в біобібліографічному довіднику «Українські лікарі»²⁵, з посиланням на публікацію у «Вестнике хирургии им. Грекова» (1978, №7), підтверджується дата операції резекції шлунка – 1888 р. Також вказано, що під керівництвом *Богаєвського*, в лікарні щорічно проводилось 800-1100 операцій, понад 1/2 яких виконував він сам¹². В іншому джерелі³⁰ вказується на майже 5 тисяч виконаних ним операцій. Наведені вище дані з біографічної розвідки² засвідчують, що кількість виконаних *Богаєвським* операцій може наближатися й до згадуваних в окремих працях публіцистичного характеру та матеріалах родинного архіву *Богаєвських* – 30 і навіть 40 тис. На нашу думку, ті чи інші тризначні чи чотиризначні цифри у випадку означення новаторських підходів у лікуванні, оперативних втручань, як і внеску земського хірурга *Богаєвського* у медичну науку і практику, не відіграють суттєвої ролі. Про новаторські та наукові пошуки *Богаєвського* а також його великий авторитет як науковця і хірурга-практика, свідчить його участь у з'їздах російських хірургів, майже всіх Пироговських з'їздах, міжнародних конгресах у Берліні (1890), Москві (1897), Парижі (1900) та тематика виголошених доповідей^{11,17}. На II з'їзді російських хірургів у 1901 р. *Богаєвський* доповів про 46 операцій на нирках²³. Достовірно відомо¹⁷ про низку внесених до порядку денного з'їздів і конгресів та виголошених *Богаєвським* доповідей: «150 чревосечений в Кременчугской больнице с 8 мая 1885 по 4 марта 1896 г.»; «4 случая эхинококка»; «К казуистике лечения бугорчатки брюшины и кишок, посредством чревосечения»; «К казуис-

тике удаления инородных тел в дыхательных путях» (VI з'їзд лікарів, Київ); «Дермоид мочевого пузыря с демонстрацией препарата» (II з'їзд російських хірургів); «К казуистике непроходимости тонких кишок, вследствие туберкулезного поражения» (IV з'їзд російських хірургів); «Потребность сельского населения в медицинской помощи при глазных болезнях» (Пироговський з'їзд, 1886). Особливо багато зроблено доповідей на засіданнях Кременчуцького товариства лікарів^{11,15}. У 1886 р. *Богаєвський* став членом хірургічного товариства Пирогова і учасником сучасних йому Пироговських з'їздів, членом російського та міжнародного (Брюссель) товариства хірургів, почесним членом лікарських товариств в Україні (роменського, мелітопольського тощо)¹⁷. У 1900 р. був обраний товаришем (співголовою) I-го з'їзду російських хірургів^{11,22}. Професійна біографія *Богаєвського*, як і оцінка його ролі в розвитку медицини, були б далеко не повними без згадки про його хірургічну школу. Відомий із бібліографічних джерел, очевидно, далеко не повний, перелік відомих вітчизняних земських хірургів, організаторів земської медицини, які навчалися, стажувалися в Кременчуцькій лікарні у *Богаєвського*, говорить сам за себе. До його учнів біографістика відносить *О. Орловського* (Полтава), *І. Рубцова* (Миргород), *М. Кузнецова* (Харків), *Ч. Бржеського*, *Я. Білого*, *В. Токаренка*, *С. Платонова*, *І. Асеніна*, *Л. Оречкіна* та інших^{6,7,15}. Свідченням визнання заслуг *Богаєвського* перед медициною є й відвідування його лікарні з метою знайомства з хірургічною діяльністю земського лікаря учасниками XII міжнародного конгресу лікарів, що проходив у Москві (1897), та учасниками VI з'їзду товариства лікарів, що проходив у Києві на честь пам'яті (1911) *М. Пирогова*^{11,15}.

Окремої уваги, на нашу думку, заслуговує аналіз бібліографії *Богаєвського*. Більш достовірну картину про напрямки його наукових пошуків можна було б скласти на основі аналізу повної бібліографії вченого-хірурга. За даними енциклопедичних та інших видань бібліографія *Богаєвського* складає близько 80¹⁷ чи 85^{6,9,12,25,15} опублікованих праць. За цим показником він, очевидно, немає собі рівних ні серед вітчизняних піонерів шлункової хірургії, ні серед земських лікарів. Із згадуваних в інформаційних потоках публікацій, найповніший перелік вміщений у біографічному довіднику *І. Павловського*¹⁷ – 23 друковані праці. В Інтернет-ресурсі наводяться ще такі роботи *Богаєвського* як «Нарис діяльності Шишацької земської лікарні»,

«Случай гастростомии при раковом сжениии пищевода» (Рус. Медицина, 1886), «78 случаев эхинококка у человека, наблюдавшихся в Кременчугской губернской земской больнице с 20-го октября 1884 года по 5-е октября 1903 года. Краткий медико-статистический очерк» (Практ. Врач, 1904)⁵. *Богаєвському* належить також монографічна праця «Кременчугская губернская земская больница» (1897)²⁴. Пізніше, вже після виходу в світ довідника *І. Павловського*¹⁷ в 1914 р. була видана ще одна фундаментальна праця «Кременчугская губернская земская больница (1804-1912): исторический очерк и нынешнее состояние»². Вже за радянської влади опубліковані роботи «Про вплив х-проміння на секрецію й жили ізольованої наднирничкової залози» (Київ, 1927); «Медичний порадник» (Харків-Київ, 1930); «Медичний порадник. Довідник з клінічної медицини» (Київ, 1940)²⁴, про що не згадується в жодному з енциклопедичних та інших видань. До бібліографії *Богаєвського*, на нашу думку, можна віднести й «Рефераты об отчетах Кременчугской земской больницы, составленные врачом (ныне доктором медицины) *А.Т. Богаевским*» – 1891.1, 1892.47, 1900.3, опубліковані українським лікарем, засновником курорту Миргород, *І. Зубковським*, який працював у Кременчуцькому військовому госпіталі з 1897 по 1911 рр.¹⁷

Перші праці *Богаєвського* з питань громадського здоров'я були опубліковані в газеті «Земство» ще в період роботи земським лікарем у Шишаках, а також – «Здоров'я». За зібраними і систематизованими нами даними, *Богаєвський* найчастіше публікувався в «Русской медицине» – 7 праць, «Хирургическом вестнике» – 5, «Хирургической летописи» – 3, «Вестнике офтальмологии» – 2, а також «Летописи русской хирургии», «Медицинском обозрении», «Практическом враче», «Хирургическом архиве Вельяминова», «*Centrallblatt fur Chirurgii*», де опубліковано по одній статті. Із складеного бібліографічного списку питанням громадського здоров'я, організації охорони здоров'я присвячено 8 праць, хірургічній тематиці – 18 (1883-1910), 6 із них стосувалися операцій на шлунку, 2 з яких – резекції шлунку (1891 та 1894). Медичній допомозі при очних захворюваннях присвячено щонайменше 2 роботи. До бібліографічного переліку, мабуть, слід додати випадково віднайдений краєзнавцем *Триною Федько* звіт,

написаний головним лікарем Кременчуцької губернської земської лікарні *Богаєвським* про діяльність закладу з 1804 по 1912 рр.²⁰. Очевидно, це була його підсумкова праця перед відходом від керівництва Кременчуцькою лікарнею (1913). Проведені пошуки дозволяють, на сьогоднішній день, говорити про близько 30, а не 80 чи 85 публікацій *Богаєвського*, які фігурують у доступних інформаційних джерелах. Одним із завдань подальших досліджень залишається виявлення та вивчення інших публікацій хірурга та організатора земської медицини, що дозволить повніше розкрити постать *Богаєвського* як вченого і новатора в медицині, так і важливий етап розвитку вітчизняної медицини.

Підсумовуючи наведене, цілком обґрунтованим вбачається присудження *Богаєвському* в 1911 р. Вченою радою його *Alma mater* – Київського університету звання доктора медицини (точніше, почесного доктора медицини *honoris causa*) без захисту дисертації^{5,11,12,15,17,30}.

Результати проведеного аналізу друкованої та електронної біографістики стосовно *Богаєвського* засвідчують як визначне місце цієї постаті не лише в історії української медицини, а й світової хірургічної гастроентерології, так і далеко не повне і об'єктивне висвітлення його діяльності, окремих сторінок життєпису в академічних і сучасних електронних інформаційних ресурсах. Встановлено й певну хибність застосування радянської історичної методології, а саме: обмежене використання доказової джерельної бази, замовчування одних, гіпертрофоване трактування інших фактів і явищ, черпання інформації з не завжди авторитетних інформаційних ресурсів. Вважаємо, що засадничим методологічним підходом вітчизняної історіографії має бути, в першу чергу, збір, систематизація усієї тематичної інформації з подальшим критичним аналізом фактологічного матеріалу. Важливою, на нашу думку, має бути і публічна фахова дискусія навколо піднятих в історично-біографічних публікаціях питань з історії вітчизняної медицини і, особливо, обґрунтованості висновків.

Багатогранна лікарська, педагогічна, громадська діяльність *Богаєвського*, як і дослідження багатьох суперечливих біографічних даних, повинні стати предметом окремої майбутньої історично-біографічної розвідки.

Висновки:

1. Проведеними історично-біографічними дослідженнями із друкованих та елект-

ронних джерел, особистого архіву зібрано, систематизовано й проаналізовано дос-

- тупні інформаційні матеріали з лікарської біографії *Овксентія Трохимовича Богаєвського*, впорядковано його бібліографію (знаходиться в редакції журналу), висвітлено його пріоритетне місце і значення у становленні вітчизняної хірургічної гастроентерології та розвитку земської медицини в Україні. Результати дослідження лише доступних інформаційних джерел засвідчують, що український земський лікар *О.Т. Богаєвський* є знаковою фігурою в історії вітчизняної медицини, одним із піонерів становлення цілого напрямку медицини – хірургії шлунка, однак, його життєпис та професійна біографія ще не достатньо вивчені та висвітлені.
- Пошук і дослідження джерельного матеріалу щодо внеску *О.Т. Богаєвського* в хірургічну науку і практику засвідчили недостатню системність наукового опрацювання біографій знакових постатей, які мали пряме чи опосередковане відношення до вітчизняної медицини та української культури. Дослідження засвідчили не лише високий рівень хірургії на теренах Східної Європи, але й новаторство в оперативному лікуванні, зокрема, захворювань шлунка в другій половині XIX ст. До плеяди піонерів хірургічної гастроентерології, так чи інакше пов'язаних з історією вітчизняної медицини, належать автор першої операції резекції шлунка

Л. Ридігер, земські лікарі *О. Богаєвський*, *Б. Козловський*, *І. Соловов*, одеські хірурги *С. Колачевський* та *Ю. Гольденгорн*, вихідцями з України були хірурги із світовим ім'ям *Й. Микулич-Радецький* та *Н. Монастирський*, учні славетного *Т. Білль-рота*. Безперечно, глибші історично-медичні дослідження дозволять відшукати й нові імена, заповнити інформаційні прогалини історичної спадщини, не упереджено оцінити внесок вітчизняної медицини в світову культуру.

- На прикладі дослідження біографії *О.Т. Богаєвського* в контексті історії вітчизняної медицини показано значну обмеженість джерельної бази, використання навіть у сучасних історично-біографічних дослідженнях тенденційних політично-заангажованих історичних методологічних підходів та кліше періоду радянської історичної науки, бездоказового фактологічного матеріалу, не коректних інтерпретацій, а відтак, – висновків. Це, на нашу думку, не лише знижує якість досліджень, але й системно спотворює реальну історію, стає основою для компілятивних публікацій, подальших цитувань і поширення недостовірних даних у наукових працях, і, що особливо небезпечно, – Інтернет-виданнях, розрахованих на масового споживача.

Література:

- Абдоминальная хирургия. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sohmet.ru/medicina/item/f00/s00/e0000006/index.shtml>
- Бакай Л.А.* Глибокий і яскравий слід в історії вітчизняної медицини / *Л.А.Бакай* // Медична газета Полтавщини. – 2003. – №23 (41). – С. 1.
- Балалыкин Д.А.* История развития хирургического лечения язвенной болезни желудка и двенадцатиперстной кишки в России (конец XIX – начало XX вв.) / *Д.А. Балалыкин* // Хирургия. – 2001. – № 3. – С. 64-66.
- Балалыкин Д.А.* История становления и развития желудочной хирургии, как научного и клинического направления в России 19-20 вв. / *Д.А. Балалыкин*. – М., 2003. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/istoriya-stanovleniya-i-razvitiya-zheludochnoi-khirurgii-kak-nauchnogo-i-klinicheskogo-naprava#ixzz3Dx3oFmEU>
- Богаєвський Овксентій Трохимович. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki>
- Большая Медицинская Энциклопедия. Т. 3., изд. 2-е / Гл. ред. *А.Н. Бакулев*. – М.: Госуд. изд. мед. литературы, 1957. – 1171 с.
- Большая медицинская энциклопедия. Т. 3., Изд. 3-е/ Гл. ред. акад. *Б.В. Петровский*. – М., Изд. «Советская энциклопедия», 1976. – 268 с.
- Большая медицинская энциклопедия. Т. 22., Изд. 3-е / Гл. ред. акад. *Б.В. Петровский*. – М., Изд. «Советская энциклопедия», 1984. – С. 16.
- Большая советская энциклопедия. Т. 3. Изд 2-е. / Гл. ред. *А.М. Прохоров*. – М., Изд-во «Советская энциклопедия», 1970. – 640 с.
- Великий гражданин России. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.geol.msu.ru/deps/geochems/rus/pub/solovov100.pdf>
- Великий хірург *О.Т. Богаєвський*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://slavia.do.am/index/velikij_khirurg_a_t_bogaevskij/0-100
- Вітчизняна медицина кінця 19 - початку 20 століття. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hismed.net/node/99>
- Ганіткевич Я.* Історія української медицини в датах та іменах / *Я. Ганіткевич*. – Львів, 2004. – 368 с.
- Енциклопедія українознавства. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/encycl/eu.htm>

15. Земська медицина у другій половині 10-го століття. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hismed.net/node/126>
16. Знаменитые львовяне: мифы и реальность. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://relicfinder.info/forum/viewtopic.php?f=9&t=2332&start=40>
17. История Полтавы. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://histpol.pl.ua/ru/biblioteka/ukazatel-po-nazvaniyam?id=8485>
18. Кременчуцький міський лазарет. Початок. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://okrain.net.ua/article/read/Kremenchugskij-gorodskoj-lazaret.html>
19. Медицина в Україні. Медична біографістика. Випуск 2. Друга половина XIX століття. Літери А-К. Бібліографічний словник. – К., Видавництво українського фітосоціологічного центру, 2005. – 616 с.
20. Медицині потрібен музей. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://panorama.pl.ua/tema_nomera/8940-medicini-potriben-muzej
21. Николай Владимирович Экк. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://garbuzenko62.ru/Ekk.htm>
22. О.П. Вальтер, В.О. Бец, О.Т. Богаевський. Внесок у розвиток медицини. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://5fan.info/jgeqasatyrnajgeyfs.html>
23. *Павловский И.Ф.* Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века / История Полтавы. *И.Ф. Павловский.* – Полтава, 1912. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://histpol.pl.ua/ru/biblioteka/ukazatel-po-avtoram/avtory-p/pavlovskij-ivan-frantsevich?id=3>
24. *Пундій П.* Українські лікарі. Бібліографічний довідник. Кн 1.: Естафета поколінь національного відродження / *П. Пундій.* – Львів-Чикаго, 1994. – 327с.
25. Ратимов Василий Александрович. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rulex.ru/01170269.htm>
26. Розвиток хірургії в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dhp.com.ua/blogs/489>
27. Українська Радянська Енциклопедія. Том 1 / Гол. ред. Української радянської енциклопедії, 1959. – 640 с.
28. Украинская Советская Энциклопедия. Том1 / Гл. ред. Украинской Советской Энциклопедии, 1978. – 558 с.
29. Украинский советский энциклопедический словарь. В 3-х томах. – К., Главная ред. Украинской советской энциклопедии, 1988. – 756 с.
30. Хірургія на Україні у другій половині 19 століття. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hismed.net/node/116>
31. *Чебан В.* Видатні науковці-хірурги в історії наукової медицини Чернівців / *В. Чебан.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bsmu.edu.ua/uk/news/digest/1167-vidatni-naukovtsi-hirurgi-v-istorii-naukovoi-meditsini-chernivtsiv>
32. *Юдин С.С.* Этюды желудочной хирургии, 3-е изд. / *С.С. Юдин.* – М.: БИНОМ, 2003. – 423 с.

УДК 617.(092)/477

К ИСТОРИИ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ МЕДИЦИНЫ: БИОГРАФИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИЗВЕСТНОГО ЗЕМСКОГО ХИРУРГА *ОВКСЕНТИЯ БОГАЕВСКОГО*

А.Л. Федущак, О.Ю. Городнича, А.Б. Зименковский

Львовский национальный медицинский университет имени Данила Галицкого, кафедра клинической фармации, фармакотерапии и медицинской стандартизации, г. Львов, Украина

Резюме: Восстановление, дополнения отдельных страниц отечественной истории медицины, в частности, – биографий фигур выдающихся врачей, остается актуальным. Проведенными исторически биографическими исследованиями систематизированы и проанализированы информационные материалы биографии врача *Овксентия Трофимовича Богаевского*, обосновано его приоритетное место и значение в становлении отечественной хирургической гастроэнтерологии и развитии земской медицины в Украине. Вместе с тем установлено, что его жизнеописание и профессиональная биография еще не достаточно изучены, отдельные факты биографии в академических и, особенно, электронных информационных ресурсах освещены далеко не полностью и не всегда объективно трактованы. Исследование исходного материала показали также недостаточную системность научной обработки биографий других знаковых фигур, которые имели прямое или косвенное отношение к отечественной медицине и украинской культуры. На примере исследования биографии *О.Т. Богаевского* в контексте истории отечественной медицины показано значительную ограниченность информационной базы, использование даже в современных историко-биографических исследованиях бездоказательного фактологического материала, заидеологизированных методологических подходов советской исторической науки, следовательно – не корректных интерпретаций и выводов, что снижает качество исторических исследований, искажает реальную историю, становится основой для дальнейших цитирований в научных трудах и, что особенно опасно, – Интернет-изданиях, рассчитанных на массового потребителя.

Ключевые слова: история медицины, *Овксентий Трофимович Богаевский*, биографистика, украинские хирурги XIX в.

UDC 617.(092)/477

HISTORY OF NATIVE UKRAINIAN MEDICINE REVISITED: BIOGRAPHIC RESEARCH OF PROFESSIONAL ACTIVITY OF AN OUTSTANDING PROVINCIAL SURGEON OVKSENTIY BOHAYEVSKY

A.L. Fedushchak, O.Yu. Gorodnycha, A.B. Zimenkovsky

Danylo Halysky Lviv National Medical University, Department of Clinical Pharmacy, Pharmacotherapy and Medical Standardization, Lviv, Ukraine

Summary: Renovation and enrichment of Ukrainian history of medicine pages, particularly biographies of outstanding doctors are still topical issues of the present time. The performed historical and biographic researches resulted in analysis and systematization of information on medical biography of *Ovksentiy Trohymovych Bohayevsky* and helped to arrange his bibliography, enlighten his outstanding role in the establishment of Ukrainian surgical gastroenterology and development of provincial medicine in Ukraine. At the same time, it is determined that his life and professional biography has not been yet studied enough. Certain facts of his biography in academic and especially electronic online sources are far from being entirely elucidated and interpreted objectively. The research material analysis showed as well insufficient systematization of the scientific handling of the biographies of other symbolic personalities who had a direct or mediated relation to Ukrainian medicine and culture. On the example of *O. Bohayevsky's* biography analysis in the context of Ukrainian medical history the significant data restriction is shown as well as the usage of unproven fact material even in up-to-date historical and biographic research works. Ideologized methodological approach of the soviet historical science to the problem, and, hence, inconsistent interpretation and conclusions, affect the quality of historical research, distort the real history and become the basis for further citations in scientific issues which is especially dangerous as far as the online sources are concerned that are intended for the mass consumer.

Keywords: history of medicine, *Ovksentiy Trohymovych Bohayevsky*, biography, Ukrainian surgeons of the 20th century.

Надійшла до редакції 28.08.2014 р.